

PEDAGOGIA

L'escola d'Artesa de Lleida (1700-1916), des de les primeres notícies al nou edifici escolar

pàg. 48-57

Felip Gallart Fernàndez
Centre d'Estudis Comarcals
del Segrià

Josep Gallart Fernàndez
Arqueòleg
Servei d'Arqueologia i Paleontologia,
Serveis Territorials de Cultura a Lleida

RESUM

L'any 2016 el poble d'Artesa de Lleida va commemorar el centenari de la col·locació de la primera pedra del seu edifici escolar, una excel·lent obra modernista de l'arquitecte Francesc de Paula Morera. Aquest article és un estudi sobre la construcció de l'actual edifici escolar i el seguit de circumstàncies històriques que l'envolten, el precedeixen i l'expliquen. L'edifici va suposar una millora espectacular de les lamentables condicions en què fins llavors treballaven els mestres d'Artesa i l'assumpció d'una nova mentalitat que posava l'accent del progrés del poble en l'educació de la seva mainada.

PARAULES CLAU

Artesa de Lleida, edifici escolar, col·locació de la primera pedra, Francesc de Paula Morera i Gatell, Joan Moles Ormella.

ABSTRACT

In 2016, the town of Artesa de Lleida commemorated the centenary of the set of the first stone of its school building, an excellent modernist work by the architect Francesc de Paula Morera. This article is a study on the construction of the current school building and the continuation of historical circumstances that encompass, precede and explain it. The building was a spectacular improvement of the unfortunate conditions in which until then the teachers of Artesa worked and the assumption of a new mentality that emphasized the progress of the people in their children's education.

KEYWORDS

Artesa de Lleida, school building, set of the first stone, Francesc de Paula Morera i Gatell, Joan Moles Ormella.

ELS PRECEDENTS

Les primeres notícies

La constància escrita més antiga que tenim sobre l'escola artesana es remunta al 1700, quan el mestre de minyons d'Artesa, Joan Marcellés, va actuar com a testimoni en el testament d'Isabel Coret Ivet, esposa de Francisco Oro.¹ Així mateix, en el testament de Pau Riba, rector de la parròquia d'Artesa, datat al 13 de desembre de 1734, signava com a testimoni el mestre d'Artesa Josep Matheu.² I ja és una data prou reculada. A Mollerussa, per exemple, la primera notícia escrita d'un mestre de primeres lletres és de l'any 1797 (SOLÉ 2015: 61). A Vinaixa (Les Garrigues) el 17 de maig de 1639 el consell municipal va decidir contractar un mestre de minyons, amb l'assignació d'un sou anual de 25 lliures, 20 de les quals les sufragava la vila i les 5 restants els minyons (ABELLÓ i PAGAROLAS 2010: 136 i 207). A la veïna població de l'Albi, el 23 de febrer de 1641, el consell municipal va acordar de contractar (*conduir*) un mestre de minyons pel període d'un any, amb un salari anual de 75 lliures.³ Contractacions de mestres que en aquesta vila es van anar succeint al llarg del segle XVII (LLADONOSA 1986: 124-127).

En aquella època, l'existència de les escoles en un poble com Artesa depenia només de la sensibilitat local. Eren els ajuntaments els que s'ocupaven de mantenir les escoles públiques elementals i els seus fons sovint eren insuficients (FONTANA 1996: 97). En alguns municipis, els alumnes també contribuïen al sosteniment de les escoles. Tot era molt precari. Els mestres ensenyaven a llegir i escriure, unes quantes nocions de càlcul i la doctrina cristiana. Per desenvolupar l'ofici n'hi havia prou amb tenir més de vint-i-cinc anys, una fe de baptisme, no haver exercit ofici vil o deshonest, tenir un informe de bona conducta, de neteja de sang i demostrar coneixement de la doctrina cristiana (MIÑAMBRES 1994: 13-14). Si algú volia disposar del títol li calia un informe d'un mestre que certifiqués que havia fet pràctiques d'ensenyament durant un any i superar un examen públic davant els examinadors de la Germandat de Sant Cassià (SOLÉ 2015: 62), que era la institució que gaudia del monopoli per a l'expedició del títol de mestre.

A partir del Decret de Nova Planta, amb un seguit de disposicions s'anà prohibint l'ús del català en tots els àmbits, especialment

en l'educació, i es va imposar el castellà. Així, l'any 1768 s'intensificà la repressió contra la nostra llengua amb la Reial Cèdula d'Aranjuez, segons la qual el castellà havia de ser l'única llengua vehicular a l'escola (LALANA 1999: 18-19).

L'ensenyament anava adreçat bàsicament als nens. Per a les nenes no hi havia previsions especials. Tot i això, a Artesa, l'any 1736 sabem que ja hi havia dos mestres, un mestre per als nens i una mestra per a les nenes. Els mestres eren el matrimoni format per Pau Magre i la seva esposa, Teresa Magre (Teresa Peralta). L'ajuntament els contractava durant quatre anys per ensenyar a «minyons i minyones de primeres lletres y costura».⁴ La costura anava adreçada a les nenes, a les quals s'ensenyava a cosir, a brodar i altres tasques similars, com l'economia domèstica i, si es podia, una mica de lletra i doctrina. Eren molt poques les nenes que tenien accés a un mínim ensenyament. Pau Magre rebia 50 lliures anuals i la seva esposa 10.⁵ Ambdós van exercir el magisteri al poble fins a l'any 1756, quan l'Ajuntament va acordar convocar la contractació d'un nou mestre per un espai de quatre anys.⁶ El mestre estava obligat a ensenyar les primeres lletres als minyons i, si tenia senyora, aquesta feia el mateix a les minyones, així com costura i doctrina.⁷ Són exemples que palesen la discriminació femenina que hi havia, confirmada en la diferència de soldada del matrimoni i també en la limitadíssima educació que rebien les nenes. Entre 1782 i possiblement fins el 1793, data de la seva mort, està documentat que Francisco Batlle Argilaga va exercir a Artesa com a mestre, al mateix temps que feia d'escrivà de l'Ajuntament i governava el rellotge.⁸

L'ajuntament d'Artesa i el sacerdot del poble vetllaven pel bon funcionament de les escoles. Així, l'any 1760 dos representants del consistori justificaven públicament davant de notari que havien acomiadat el mestre, Joan Tort, per no tenir prou cura de l'educació dels seus alumnes. El motiu era, segons ells, «por lo mucho que frequentaba la taberna en donde entraba y salía muy a menudo de que infieren ellos atestantes que esta frecuencia de la taberna le haría falta para el cumplimiento de la enseñanza de los niños».⁹

Amb alts i baixos, l'escola artesana del segle XVIII va tenir força continuïtat i al Llibre de Propis consten els diferents pagaments anuals al mestre de primeres lletres, que entre 1736 i 1756,¹⁰ com s'ha dit, era de 50 lliures al mestre y 10 a la mestra; entre

¹ Arxiu Diocesà de Lleida (ADLL), Fons parròquia d'Artesa de Lleida, Testaments (I) (1580-1762), núm. 43.

² *Ibidem*, núm. 46.

³ Arxiu Municipal de l'Albi, *Resolucions del Consell*.

⁴ Arxiu Municipal d'Artesa de Lleida (AMAL), 110-V Llibre de la Vila, 1720-1877, p. 17.

⁵ *Ibidem*, p. 70.

⁶ *Ibidem*, p. 20.

⁷ *Ibidem*, p. 21.

⁸ *Ibidem*, p. 10.

⁹ Arxiu Històric de Lleida (AHL), Secció de Protocols Notarials, manual notarial 627 (1760), notari Jacinto Gigó, p. 42.

¹⁰ A Vinaixa el 1751 el sou del mestre de minyons era de 18 lliures i l'any 1752 era de 37 lliures i 3 diners (ABELLÓ i PAGAROLAS 2010: 145).

1756 i 1759, de 70 lliures anuals entre els dos, i a partir de 1760 i fins a finals de segle consta que era de 500 rals anuals.¹¹ En aquesta època ens hem d'imaginar una escola molt precària, amb un elevadíssim absentisme escolar, ja que l'assistència no era obligatòria, unes condicions molt deficientes, tant pel que feia a l'edifici escolar, la higiene, com els llibres i material pedagògic.

Una escola per a tots i totes

La manca de consideració i la precarietat de l'escola seguiran ben vives en començar el segle XIX. Així, l'any 1822 la contractació del docent per al consistori artesenc no devia ser gaire important, ja que aquell any no es va fer efectiva fins al 7 de març, quan, convocat l'ajuntament i un grup d'individus del poble, es resolgué llogar el capellà per a l'ensenyança i per dir la missa matinal, amb l'obligació que no es podia acomiadar sense el seu consentiment.¹²

“

El segle XIX, amb la creació de l'Estat liberal, serà quan comenci la gran preocupació per les escoles públiques

El segle XIX, amb la creació de l'Estat liberal, serà quan comenci la gran preocupació per les escoles públiques. Al llarg d'aquest segle es van dictar un seguit de normes i de decrets perquè l'escola arribés a tothom. L'any 1813 l'informe Quintana va introduir per primera vegada el concepte d'escola pública i, entre altres coses, va proposar que l'ensenyament bàsic fos competència del municipi, amb l'obligació que cada poble tingués una escola de primeres lletres (SOLÉ 2015: 63). L'any 1821 s'elaborà el primer *Reglamento General de Instrucción Pública*, que posteriorment s'amplià l'any 1838 amb la *Ley de Instrucción Primaria Elemental* (CASALS 2006: 40-41), on s'incidí en el fet que l'educació bàsica i elemental es generalitzés, tot i que no es garantia la seva gratuïtat. Començaven a funcionar les Escoles Normals per a la formació dels mestres. L'Escola Normal Masculina de Lleida naixia el 1841 per iniciativa de la Diputació de Lleida i l'Escola Normal Femenina no es creava fins al 1885 (MIÑAMBRES 1994: 17-82; CASALS 2006: 120-137 i 181). Naixien les primeres Inspeccions

a cada província i les Juntes d'Ensenyament Primari, que des de la Diputació de Lleida van realitzar una gran tasca. Tots els pobles de més de cent habitants estaven obligats a sostenir una escola primària elemental i completa i els mestres contractats pels ajuntaments havien de tenir el títol de mestre de primària elemental o superior. Artesa, en ser un poble que no arribava als cinc-cents habitants, estava considerat de quarta categoria (ARDIACA 1985: 21). Per assegurar el compliment de la normativa, a cada localitat es constituïa una comissió local d'instrucció, tutelada per la Diputació (CASALS 2006: 41-42).

Es començaven a fixar els sous que havien de pagar els ajuntaments als seus docents, però a l'hora de la veritat cada poble ho feia una mica com volia o com podia; fins i tot en alguns municipis els alumnes ajudaven a sufragar la dotació salarial del mestre amb unes retribucions complementàries per part dels pares dels alumnes de 175 pessetes per al mestre i 125 per a la mestra¹³ (CASALS 2006: 186-192), tot i que en alguns casos els alumnes pobres n'estaven exempts. Al *Diccionario* de Pascual Madoz, publicat el 1845, hi consten les escoles i els comptes que s'hi destinaven. Així a l'escola d'Artesa hi assistien uns 22 nens i estava dotada amb 600 rals (MADOZ 1985: 85). A l'escola d'Aspa hi assistien entre 20 i 25 nens i també estava dotada amb 600 rals (MADOZ 1985: 89-90). Al Cogul hi destinaven 500 rals i hi assistien entre 12 i 15 alumnes (MADOZ 1985: 459). Dels pobles del voltant d'Artesa i amb unes dimensions semblants, Puigverd de Lleida destacava per la importància que donava a l'educació de la mainada i la valoració que feia dels seus mestres en dotar el seu centre educatiu amb la xifra de 2.432 rals i assistir-hi uns quaranta alumnes (MADOZ 1985: 242), gairebé el doble d'alumnes que a Artesa o Aspa. Segons els pressupostos municipals, entre el 1847 i el 1850 s'augmentaren una mica els recursos que el consistori artesenc va destinar a les escoles, i Josep Jaques rebia 720 rals per fer de mestre i 200 rals per mantenir el rellotge,¹⁴ però encara era molt lluny de la quantitat que els puigverdins hi dedicaven. A partir de 1882, a Artesa el sou del mestre era de 625 pessetes anuals i el de la mestra de 416, amb unes retribucions complementàries, per part dels pares dels alumnes, de 175 pessetes per al mestre i 125 per a la mestra.¹⁵

Al segle XIX l'Estat espanyol era un dels que tenia un índex més alt d'analfabetisme a Europa. L'any 1841 només un 9,6% de la població espanyola sabia llegir i escriure (CASALS 2006: 28). Per tal de millorar la deplorable situació de l'educació espanyola, l'any 1857 s'aprovà la Ley Moyano, vigent fins a la II República, que va tenir influència fins als anys setanta del segle XX. Fou la primera

¹¹ AMAL, 109-V, Llibre de Propis (1769-1794).

¹² AMAL, 110-V, Llibre de la Vila (1720-1877), p. 15.

¹³ AMAL 354-G, Pressupostos 1847-1900, pressupost 1882 i següents.

¹⁴ AMAL 354-G, Pressupostos 1847-1900, pressupostos 1849 i 1850.

¹⁵ Ibídem, pressupost 1882 i següents.

lleï que regulà els plans d'estudis intervenint en l'educació. Els ajuntaments sostenien econòmicament les escoles primàries, i les Diputacions, els centres de secundària. Segons Quintí Casals (2006: 63) la lleï Moyano s'imposà definitivament com el gran document educatiu liberal i, salvant els coneguts períodes revolucionaris, serà hegemònica fins al 1970. A més, aquesta lleï, segons Esther Cortada (2006: 32), donà un gran impuls al desenvolupament de les escoles públiques de nenes i plantejà la necessitat de formar futures mestres. La lleï Moyano va convertir l'ensenyament primari en universal, però també va determinar l'obligatorietat de la gramàtica espanyola com a llengua única a estudiar, un cop molt dur per a la llegua i cultura catalanes.

Tots aquells canvis que preveïen els Governos liberals, però, només ho van ser en el paper. Tot i que la lleï Moyano establia l'obligatorietat de l'educació entre els 6 i els 12 anys i la gratuïtat per als més pobres, a la pràctica va continuar depenent de la iniciativa dels municipis o de les entitats religioses i privades. Als pobles, els mestres eren simples empleats municipals, estaven molt mal pagats, eren tractats amb molta poca consideració i en alguns casos duïen a terme altres tasques municipals. Treballaven en unes condicions molt precàries i en uns edificis ruïnoses i insalubres. En aquelles sales fredes, mal ventilades i humides s'encabien i amuntegaven alumnes de totes les edats, amb poc o nul material pedagògic.

PRIMERES ESCOLES OFICIALS, ESCOLES PRIVADES I EDIFICIS RUÏNOSOS

Al voltant de 1860 Artesa disposà de les primeres escoles oficials, els primers mestres de les quals foren Joan Ginera¹⁶ i la seva esposa, Rosa Serra¹⁷ (COSTAFREDA *et al.* 1987: 7). Joan Ginera fou un mestre molt estimat pels artesencs. L'any 1883 la Junta Local d'Instrucció Pública artesenca en feia una magnífica valoració, destacant els excel·lents resultats que els seus alumnes havien obtingut en lectura, escriptura, aritmètica i urbanitat (GALLART 1993: 102). Durant uns setze anys Ginera fou també mestre d'adults, a les classes del qual assistiren entre 20 i 25 alumnes assíduament. Fou un mestre molt ben valorat pels artesencs, tant que el ple de l'Ajuntament, en la sessió ordinà-

ria del 7 de setembre de 1919, acordà dedicar-li el carrer de la Travessera del Castell,¹⁸ el qual, després de la Guerra Civil, va recuperar el seu antic nom. L'any 1950, durant la festa del segon Homenatge a la Vellea, l'Ajuntament d'Artesa de Lleida li va fer un homenatge,¹⁹ al que encara van assistir alguns dels seus antics alumnes i li dedicà el carrer que encara porta el seu nom, tot descobrint un làpida commemorativa a la casa on durant tants anys exercí l'ensenyament. Aquesta placa és a la casa de *Cal Melis*, actualment seu social de l'Agrupació Cultural La Femosa, al carrer dels Gallart (GALLART 1993: 102).

“

Al voltant de 1860 Artesa disposà de les primeres escoles oficials, els primers mestres de les quals foren Joan Ginera i la seva esposa, Rosa Serra

Degut a les enormes mancances educatives, algunes poblacions tenien escoles privades o particulars. Així, a mitjans del segle XIX, a més de les escoles municipals, a Torres de Segre tenien una escola privada on hi assistien unes vint nenes (MADOZ 1985: 435) i a Torregrossa en tenien també dues, una de nens i una de nenes i pagaven entre 4 i 6 rals al mestre de nens i de 2 a 4 rals a la mestra de les nenes (MADOZ 1985: 433). També d'antic, a Artesa van funcionar escoles privades. De les més velles en tenim només el record, d'altres en sabem alguna cosa més: el 27 de març de 1911, el capellà d'Artesa, Martí Mayorra i Blanch, davant la Junta d'Instrucció Pública, feia un elogi de l'ensenyament d'en Joan Griñó, mestre particular, i demanava que el consistori ajudés a mantenir la seva escola (COSTAFREDA *et al.* 1987: 7).²⁰ Aquesta escola, segons les memòries del mestre artesenc Ramon Costafreda, s'ubicà a casa seva,²¹ que feia de cafè amb el nom de *Cal Modesto*.

Però hi hagué altres escoles privades. Amb data de 9 de setembre de 1913, l'inspector provincial de Primera Ensenyança s'adreçava a l'alcalde (Blai Batlle) per recordar-li l'obligació de no consen-

¹⁶ Joan Ginera va exercir el seu magisteri a l'escola d'Artesa del 3 de juliol de 1862 fins el 21 de setembre de 1894, data de la seva defunció (AHL, Delegació Provincial del Ministeri d'Educació, 158 i 159).

¹⁷ Rosa Serra va exercir a Artesa del 24 de setembre de 1865 fins al 10 d'agost de 1879, data de la seva defunció. (AHL, Delegació Provincial del Ministeri d'Educació, 159).

¹⁸ AMAL 15-V, Llibre d'Actes del Ple 1919, p. 36.

¹⁹ *La Mañana*, 29 de maig de 1950.

²⁰ AMAL, 73-G, Correspondència (1912-1914).

²¹ Les interessantíssimes memòries del mestre artesenc Ramon Costafreda i Batlle resten encara inèdites. Fou un dels grans impulsors de l'experiència pedagògica Batec i fundador del Liceu Ramon Llull. Activista cultural del Centre Comarcal Lleidatà, fou un dels grans promotors de la campanya contra l'intent franquista d'integrar les comarques ponentines dins de l'anomenada *Región del Ebro*.

tir l'obertura de col·legis privats, fossin de la mena que fossin, sense l'autorització oportuna, prevista en el Reial Decret d'1 de juliol de 1902, i pregava a l'alcalde que fes tancar les que no ho complissin.²² Més tard, l'alcalde Blai Batlle s'adreçava a Joan Graells i a Teodora Oriol,²³ instant-los a tancar les seves escoles privades i que demanessin el permís oportú si les volien tornar a obrir (COSTAFREDA *et al.* 1987: 9 i 10).

La societat cultural *La Primavera*, fundada l'any 1912, en l'assemblea general del 14 de desembre de 1913 va acordar contractar un mestre, amb un sou mensual de 125 pessetes, per fer classes nocturnes per als seus socis adults i diürnes per als infants que indiqués la junta.²⁴ Així mateix, en la sessió ordinària de la junta del 21 de març de 1916, s'acordà contractar el mestre Jaume Torremadé per dirigir l'escola de la societat.²⁵ *El Sindicat de Sant Isidre*, fundat l'any 1917 i dissolt el 1932, també tenia escoles per a adults entre els serveis que ofería als seus socis (GALLART 1992: 30).

Altrament, els edificis destinats a les Escoles Públiques estaven en molt males condicions; hi havia goteres, les portes no ajustaven, no hi havia ni vidres a les finestres i els sanitaris eren inservibles. El 9 de setembre de 1913 l'Inspector Provincial amenaçava de tancar-les:

*Vistas las pésimas condiciones de los locales de las escuelas de este pueblo, altamente vergonzosas y que los hacen inservibles, dispongo que, mientras no les ofrezcan mejoras en seguridad, salubridad e higiene, se abstengan los señores maestros de dar clases en ellos.*²⁶

L'Ajuntament no disposava de dotació econòmica per a fer-hi una reforma completa i, com que tampoc no trobava cap casa particular per fer d'escola, en una carta adreçada al senyor Joan Herrero,²⁷ inspector provincial de Primera Ensenyança, li digueren que estaven acabant el projecte per construir unes escoles de nova planta, per la qual cosa no tenien diners per fer millores importants a les velles, però creien que es podrien utilitzar recursos per reparar i blanquejar les parets i col·locar vidres a les finestres. No sabem si aquestes mesures es van portar a terme, però les queixes pel mal estat d'aquests edificis continuaren fins a l'obertura de les Noves Escoles. Fins i tot, el mestre Josep Mateu Amigó, vist el mal estat en què es trobava l'edifici de les escoles i la lentitud de l'ajuntament en reparar les deficiències, proposava a la Inspecció de Primera Ensenyança de Lleida de fer classes als alumnes al seu domicili.²⁸

LES NOVES ESCOLES

Davant l'estat ruïnós de l'edifici destinat a escoles, l'Ajuntament anuncià a la inspecció que realitzaria diverses obres de millora a les escoles velles, mentre encarregava el projecte per construir un nou edifici escolar. Aquest primer projecte fou dissenyat per l'arquitecte Josep Pal (COSTAFREDA *et al.* 1987: 10-11). En aquest projecte es preveia construir les escoles en el lloc on hi havia el forn municipal (entre la plaça actual i *Ca l'Embrosi*). A la planta baixa hi havia una aula per a nens, una per a nenes i una per a pàrvuls (fig. 1), mentre que al primer pis hi havia les dependències municipals i l'habitatge del secretari. Aquest projecte fou desestimat per l'ajuntament perquè considerà que l'edifici era insuficient pel nombre d'escolars que hi havia al poble, i perquè no tenia cap possibilitat de fer-hi ampliacions ni disposava d'un espai per l'esbarjo dels nens i nenes (COSTAFREDA *et al.* 1987: 10).

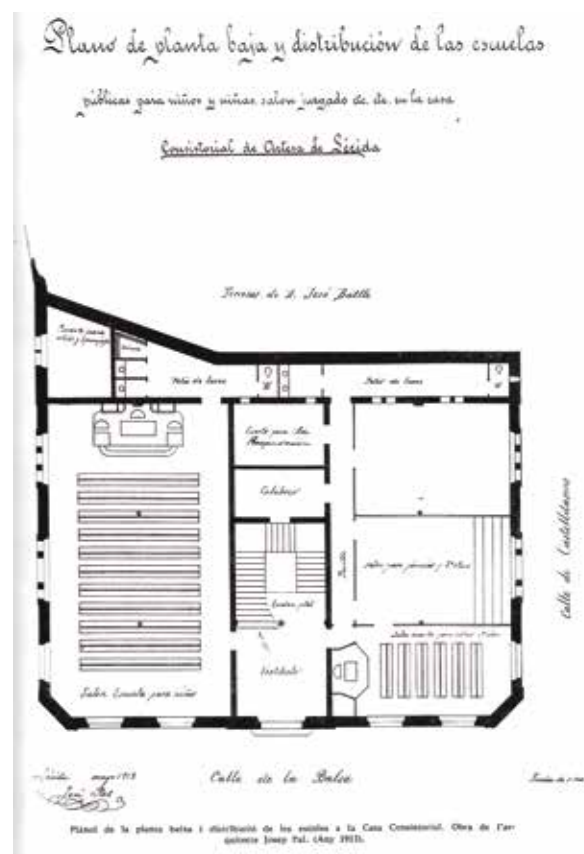

Fig. 1. Plànol de la planta baixa del projecte de l'arquitecte Josep Pal de les noves escoles que es plantejava construir a l'indret on estava ubicat el forn municipal.

²² AMAL, 73-G, Correspondència (1912-1914).

²³ *Ibidem*.

²⁴ AMAL, Llibre d'Actes de La Primavera, p. 11 i 12.

²⁵ *Ibidem*, pàg. 38. A finals de 1917 es va sol·licitar autorització per obrir una escola (*Diario de Lérida*, dissabte 29 de desembre de 1917).

²⁶ AMAL, 73-G, Correspondència (1912-1914).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ AMAL, 573-G, Obres municipals, escoles.

Finalment, en el ple de l'Ajuntament del 14 de setembre 1913 s'acordà redactar l'expedient i projecte de construcció d'unes escoles de nova planta i nomenar una comissió formada per l'alcalde i dos regidors perquè estudiés el tema.²⁹ Aquesta comissió, en el ple del 12 d'octubre de 1913, va proposar l'adquisició d'uns terrenys al final del carrer Nou per a la construcció de les noves escoles (COSTAFREDA *et al.* 1987: 12).³⁰ També aprovà l'obra, encarregada a l'arquitecte Francesc de Paula Morera, amb un pressupost d'unes 50.000 pessetes, per a la qual sol·licitava una subvenció a l'Estat de la meitat del pressupost.³¹ Aquesta subvenció es concedí per una Reial Ordre de l'Estat, del 12 de maig de 1915, a proposta del *Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes* (senyor Rafael Andrade y Navarrete), en la qual hi va tenir un paper molt important el senador pel districte de Lleida, Joan Moles (GALLART i RUBIÓ 2015: 48-49). L'Ajuntament d'Artesa obtenia una subvenció de 24.725,23 pessetes (que era la meitat del pressupost del projecte), repartides d'aquesta manera: 5.000 pessetes el 1915, 6.000 pessetes el 1916, 6.000 pessetes més el 1917 i 7.725,23 pessetes el 1918. La part que restava fins al cost total de les obres, segons el pressupost, l'havia de pagar l'Ajuntament. Amb l'obtenció d'aquesta subvenció l'Ajuntament va iniciar l'expedient de subhasta i adjudicació de les obres, per tal que les noves escoles fossin una realitat el més aviat possible.

L'impulsor i l'arquitecte

El polític Joan Moles Ormella (Barcelona, 1871 - Mèxic, 1945) (GEC 1989: 286) fou el gran impulsor i valedor del projecte de les escoles per a la seva tramitació a Madrid davant del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes. L'Ajuntament d'Artesa de Lleida, com a mostra d'agraïment a les gestions fetes per Joan Moles en l'obtenció de la subvenció per la construcció de les noves escoles d'Artesa, en la sessió ordinària del 26 de desembre 1915, va acordar donar el nom de *Diputat Joan Moles Ormella* al carrer Nou i que el dia 4 de febrer de 1916, durant la festa de col·locació de la primera pedra del nou edifici escolar, es descobrissin, pel mateix homenatjat, les plaques corresponents. Un cop acabada la guerra, però, aquest carrer va tornar a anomenar-se carrer Nou (GALLART i RUBIÓ 2015: 49).³² Actualment un carrer d'Artesa duu el seu nom.

L'arquitecte de l'edifici fou Francesc de Paula Morera Gatell (Tarragona, 1869 - Lleida, 1951) (GEC 1989: 286). Adscrit al modernisme, fou arquitecte municipal de Lleida durant trenta-cinc anys i adoptà aquest estil en els millors edificis que construí en aquesta ciutat, la major part dels quals han perdurat: *Hotel Pal·las*, *Escorxador Municipal*, *Dispensari*, *La Gota de*

Llet —desaparegut—, *el pavelló dels Camps Elisis* —aquari—, *casa Xammar*, *Cases Noves o de Balasch*, *Casa Bergós*, *Casa Melcior*, *antic cinema Vinyes*, *Casa Morera* (VILÀ 1982).

Línies mestres del projecte

El projecte de les noves escoles d'Artesa de Lleida, de Francesc de P. Morera, s'ajustava als criteris que tenia el Consell d'Investigació Pedagògica de la Mancomunitat de Catalunya sobre com havien de ser les noves escoles catalanes (SOLDEVILA 2014: 51). Dins aquest ideal, les escoles havien d'estar en connexió amb el seu entorn, obertes i ser acollidores, incloses en un conjunt natural on l'aire lliure, la llum, el sol, el vent i la botànica es transformessin en elements favorables a l'ensenyament. Els edificis havien de comptar amb espais a l'aire lliure per al lleure dels infants, aules àmplies i espaioses i moltes altres innovacions internes, com mobiliari «anatòmic» o aula per a usos múltiples, despatx per als professors, serveis sanitaris, etc.

A la memòria del projecte es detallen les característiques principals del nou edifici,³³ concebut per a l'ensenyament d'uns dos-cents escolars, cent nens i cent nenes. S'explica que dels 2.170 m² del total del solar, 634,8 m² es destinen a aules, dependències i serveis, 194,40 m² a patis coberts i 1.340,80 m² a patis descoberts.

Les dependències de l'edifici eren quatre aules (dues per a nens i dues per a nenes), dues sales d'espera, una en cada escola, sala guarda-roba, galeria de comunicació de totes les dependències al costat nord, serveis sanitaris, un petit despatx per als professors i una petita sala a l'escola de nenes per guardar les labors. La capacitat prevista per a les aules de les dues escoles és idèntica, una de més gran per a seixanta alumnes i l'altra per a quaranta-cinc, en cada una d'elles. Les aules comuniquen directament amb una galeria oberta cap al pati de jocs (figs. 2-3).

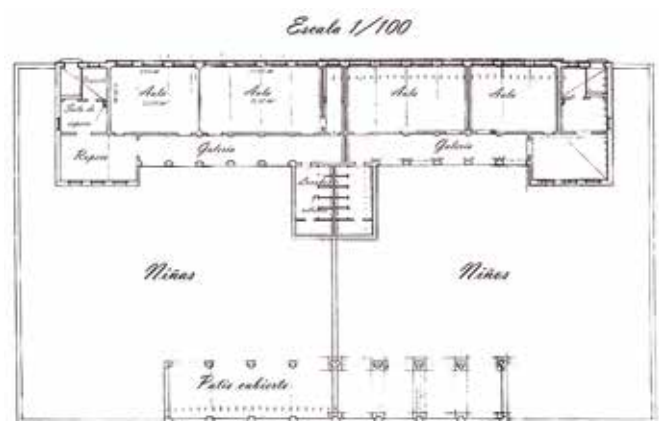

Fig. 2. Planta de les noves escoles.

²⁹ AMAL, 9-V, Llibre d'Actes del Ple 1913, p. 15.

³⁰ Els terrenys eren propietat de Blai Batlle i se'n van adquirir sis porques de jornal pel preu de 347,50 ptes. AMAL, 9-V, Llibre d'Actes del Ple 1913, p. 27-28.

³¹ AMAL 9-V, Llibre d'Actes del Ple 1913, p. 15.

³² AMAL 11-V, Llibre d'Actes del Ple 1915, p. 33.

³³ AMAL, 573-G, Obres municipals.

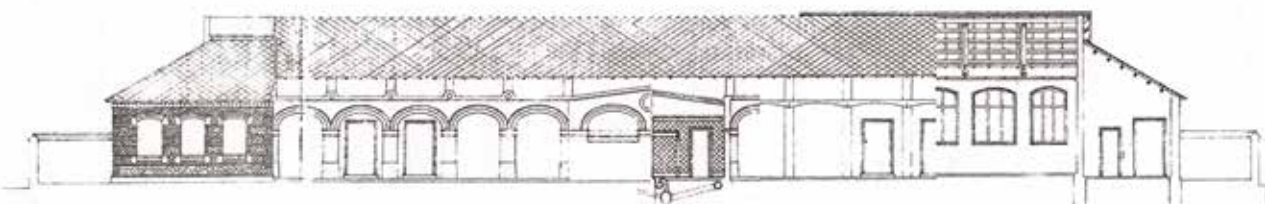

Fig. 3. Alçats i seccions de l'edifici de les noves escoles.

La il·luminació és un dels aspectes fonamentals en la nova escola; per això l'edifici s'orientà d'est a oest, amb les aules a la façana de migdia, a fi que el sol i la llum, durant els dies de les estacions més fredes, penetrés a les aules pels quinze finestrals (figs. 3, 4 i 5), i en altres èpoques, en què la presència del sol pot resultar molesta, es pugui mitigar a base d'utilitzar els mitjans existents en aquell moment. Bàsicament, la il·luminació s'ha de fer amb llum diürna i també en algun cas amb electricitat. Així, per tal que els alumnes rebin la llum natural des del costat esquerre, les taules s'han de disposar totes cap a la mateixa direcció. També està previst que en els dies més freds de l'hivern les aules es puguin escalfar amb estufes, per la qual cosa es col·locaren uns tubs en els murs de divisió de les aules per a la sortida de fums.

Un aspecte fonamental que destacava la memòria és la ventilació de les aules, que es preveia fer per mitjà de tubs de ventilació i de les quinze finestres que tenien les aules. Cada una d'aquestes havia de tenir dos cossos, de manera que el superior s'obria de fora cap endins, independentment de la resta o part baixa (figs. 4, 5, 6 i 7).

Fig. 4. Façana principal de les escoles i carrer de sant Ramon.

Fig. 6. Una de les aules dels nens amb el mestre Josep Calzada.

Fig. 5. Vista de la façana principal de l'escola de l'oest; a l'esquerra de la imatge es pot veure la tanca de tàpia i l'extrem del pati cobert.

Fig. 7. Una de les aules de les nenes.

En la memòria també es feia èmfasi perquè en la seva construcció s'havien d'utilitzar materials del país, de forma que exteriorment l'edifici fos sobri i atractiu alhora. Els materials a emprar eren de fàcil obtenció, ja que tant el maó com la pedra o la tàpia eren elements molt comuns a les nostres comarques. A més, a fi d'harmonitzar el conjunt i donar-li millor aspecte, es preveia col·locar algunes rajoles a la façana. Els paviments de les aules i de les galeries s'havien de fer amb ciment sobre capa de formigó, les cobertes amb entramat de fusta i plaques d'uralita, amb un cel ras entre el sostre de les aules i

la coberta, i les parets arrebossades amb calç i enlluïdes amb guix. Els sanitaris, que es col·locaven en un cos sortint a la part central del costat nord, tenien les parets cobertes de rajoles en tota la seva altura.

En la lectura de la memòria del projecte constructiu hi havia dos aspectes que ens han cridat l'atenció. En primer lloc, la menció que es fa d'un pati cobert i, en segon, l'ús de la tàpia, que diu que s'havia d'utilitzar en la construcció de les parets de tanca i en les entrepilastres del pati cobert. Hem de dir que hem trobat un testimoni inqüestionable sobre la seva construcció, que és una fotografia de les escoles de l'any 1921 o 1922 (figs. 4 i 5), que ens ha deixat la família del mestre Josep Calzada, on a l'extrem esquerra de la imatge, darrera de l'escola, hi podem veure amb tota claredat l'extrem d'aquest pati cobert. En aquesta imatge, a més, es pot veure que la paret de tanca, en aquella època, era de tàpia.

La Mancomunitat de Catalunya

Com que es preveia que el temps de construcció de les noves escoles seria de quatre anys, un període massa llarg per a les necessitats del poble, l'ajuntament va demanar a la Mancomunitat de Catalunya que s'encarregués de la construcció de l'edifici,³⁴ conegut l'interès que tenia aquesta institució en ajudar tots els pobles de Catalunya interessats en la construcció o millora dels seus edificis escolars. A més, aquest cedia a la Mancomunitat la subvenció que li havia concedit l'Estat i la quantitat de set mil cinc-cents pessetes que tenia consignades en els pressupostos dels anys 1914 i 1915 (GALLART i RUBIÓ 2015: 49). Ni a l'Arxiu Municipal ni al de la Mancomunitat de Catalunya hem trobat cap testimoni documental de la resposta definitiva del Consell Permanent de la Mancomunitat de Catalunya a la petició de l'ajuntament d'Artesa de Lleida, tot i que, suposem, devia ser negativa (GALLART i RUBIÓ 2015: 49). En aquest sentit, sabem que aquesta institució, després d'un concurs, va resoldre construir les escoles dels Torms (Les Garrigues), que va ser una de les quatre que serví de model del tipus d'edifici escolar que volia implementar la Mancomunitat per Catalunya (SOLDEVILA 2014: 52).

El contractista

En el ple de l'Ajuntament del 26 de desembre de 1915, es va acordar la convocatòria de la subhasta de les obres de construcció del nou edifici escolar.³⁵ Aquesta es realitzà el 31 de gener de 1916 i les obres es van adjudicar a l'únic licitador que participà,

Isidre Gomis i Quadrat, contractista de l'Albagés. Gomis es va comprometre a fer l'obra per 47.000 pessetes i en un termini de dos anys a partir de la signatura del contracte.³⁶ Aquesta adjudicació fou aprovada per l'Ajuntament en la sessió ordinària del 13 de febrer de 1916,³⁷ després que no hi hagués cap reclamació en el termini establert per la llei.

La primera pedra

L'acte de col·locació de la primera pedra se celebrà el 4 de febrer de 1916. Tota la població estava entusiasmada amb aquelles obres, cosa que s'afegia a la satisfacció de veure acabades les obres de les carreteres de Lleida i d'Aspa, per la qual cosa es va celebrar una gran festa al poble. Per les cròniques periodístiques de l'època, sabem que, a més de les autoritats locals, hi van assistir el governador civil, el senador Joan Moles; Alfred Pereña, en representació de la Mancomunitat de Catalunya; el bisbe de Lleida, Josep Miralles; el director de l'Escola Normal, Felip Solé i Olivé; l'inspector de Primera Ensenyança, Joan Llanera, que venia en representació del rector de la Universitat de Barcelona; el diputat provincial, Manuel Florensa; l'autor del projecte, l'arquitecte Francesc Morera; el governador militar, senyor Pulleiro, i altres autoritats. La premsa lleidatana se'n feu ampli ressò: el diari *El Ideal* qualificà l'acte com una «gran fiesta popular de la cultura».³⁸

Tot i la forta pluja que va descarregar durant la col·locació de la primera pedra, l'acte fou molt solemne. Feta la benedicció pel bisbe, a causa de la pluja no es pogué col·locar el pergamí commemoratiu, confeccionat pel pintor lleidatà Paco Marcé (fig. 8), el qual fou signat per les autoritats a l'ajuntament, i les mateixes autoritats i els assistents pogueren examinar els plànols del nou edifici. A continuació, en una gran sala habilitada per a l'ocasió, se serví un dinar per a tres-cents persones: «servit admirablement per lluïdes i hermoses noies d'Artesa». Abans, però, es repartí menjar «a tants pobres com hi acudiren», que «per cert foren molts» reblava la premsa de l'època.³⁹ En el brindis, el senyor Joan Moles fou el més aplaudit ja que havia estat, de fet, el gran valedor del projecte a Madrid.

Final de les obres

Malgrat que les obres de construcció de les noves escoles es van acabar la primavera de 1918,⁴⁰ aquestes no van començar a funcionar fins a començaments de l'any 1921. L'ajuntament no disposava de fons per pagar el darrer termini de les obres al

³⁴ AMAL 11-V, Llibre d'Actes del Ple 1915, p. 8-9.

³⁵ AMAL 11-V, Llibre d'Actes del Ple 1915, pàg. 30-33. *Gaceta de Madrid*, any CCLV, tom I, núm. 6, dimarts 6 de gener de 1916, pàg. 51. *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida*, núm. 3, dimarts 6 de gener de 1916, p. 9-10.

³⁶ L'inici de les obres es va fixar pel 19 de març de 1916 i la finalització pel 19 de març de 1918. AMAL, 573-G, Obres municipals.

³⁷ AMAL 12-V, Llibre d'Actes del Ple 1916, p. 32-33.

³⁸ *El Ideal*, 3 de febrer de 1916.

³⁹ *El Ideal*, diumenge 6 de febrer de 1916.

⁴⁰ AMAL, 14-V, Llibre d'Actes del Ple 1918, fol. 15, 28v i 29r.

Fig. 8. Pergamí confeccionat per l'artista Paco Marcé que es va col·locar amb la primera pedra.

contractista,⁴¹ ja que no havia rebut gran part de la subvenció de l'Estat i, per tant, el contractista no lliurava les claus del nou edifici.⁴² Tampoc no es disposava de dotació econòmica per a l'adquisició de l'equipament i mobiliari nou, ja que el de l'escola vella no es considerava el més adequat per al nou edifici. Aquest material, requerit reiteradament per l'ajuntament al Govern de Madrid al llarg d'aquell any i els següents, es va anar obtenint en diverses trameses, alguna d'elles amb l'ajut decisiu del polític Joan Moles i Ormella, tal com es reconeixia en alguna sessió

de l'ajuntament.⁴³ A més, el consistori també va anar adquirint mobiliari segons les seves possibilitats.⁴⁴ Així les coses, l'any 1922 encara s'instal·lava la canonada de l'aigua i es feren les darreres reparacions (GALLART 1992: 109).

EL DIFÍCIL COMENÇAMENT

El funcionament de les noves escoles va encetar un període molt esperançador. El nou centre escolar, amb els mestres Josep Calzada per als nens i Maria Minguella per a les nenes, volia esdevenir una nova manera d'ensenyar, d'acord als nous corrents pedagògics que s'imposaven als països més avançats d'Europa. La realitat que es van trobar, però, va ser força decebedora. Josep Calzada, a la seva *Memoria Pedagògica*,⁴⁵ explicava que en arribar es van trobar un edifici espaiós, alegre, ben il·luminat i ventilat, però que l'escola, entesa com a praxi, era inexistente, ja que feia anys que a Artesa no funcionava cap tipus d'escola que mereixés aquest nom. Durant anys, deia, l'escola d'Artesa havia estat com amuntegar un grup d'infants en una sala de cafè durant unes hores. Els resultats havien estat decebedors: alguns infants mai no havien anat a classe, tot i estar en edat escolar; altres hi havien anat de forma molt irregular, i uns altres havien après malament a llegir, a escriure i quatre coneixements memorístics. Amb tacte i paciència van aconseguir que es tanquessin aquelles dues «caricatures vergonzantes de escuela» —com qualificà el mestre Calzada aquelles dues escoles privades que encara persistien—, i a primers de gener de 1921 començava una etapa molt esperançadora per a l'escola i la història artesenca, embolcallada per una nova mentalitat que posava l'accent del progrés del poble en l'educació de la seva mainada.

⁴¹ En la sessió ordinària de l'ajuntament del 4 de febrer de 1919 es dona compte de la instància presentada per Isidre Gomis reclamant el pagament de 8.000 ptes. del darrer termini que se li devia de les obres de les escoles (AMAL, 15-V, Llibre d'Actes del Ple 1919, fol. 10v).

⁴² AMAL, 15-V, Llibre d'Actes del Ple 1919, p. 37.

⁴³ AMAL, 14-V, Llibre d'Actes del Ple 1918, p. 46.

⁴⁴ En la sessió ordinària de l'ajuntament del 7 de setembre de 1919 s'acorda l'adquisició de trenta taules *bipersonals* al fuster de Lleida F. Benseny (AMAL, 14-V, Llibre d'Actes del Ple 1918, p. 36).

⁴⁵ Aquestes memòries ens les ha facilitat la seva filla Divina Calzada. Es tracta d'uns fulls mecanoscrits inèdits on el mestre Calzada fa un repàs a la seva vida com a mestre.

BIBLIOGRAFIA

- ABELLÓ i PAGAROLAS (2010): Teresa Abelló i Laureà Pagarolas, *Vinaixa: Passat i present*, Lleida, Ajuntament de Vinaixa / Diputació de Lleida.
- ARDIACA (1985): Maria del Carme Ardiaca, *Cinquanta anys d'una escola 1935-1985*, C.P. Clemència Berdiell, Almenar, Lleida, Virgili-Pagès.
- CASALS (2006): Quintí Casals, *Tots a l'escola? El sistema educatiu liberal*, València, Universitat de València.
- CORTADA (2006): Esther Cortada Andreu, *Ser mestra a la Catalunya del segle XIX*, Lleida, Pagès Editors.
- COSTAFREDA *et al.* (1987): Adolf Costafreda, Josep Gallart, Anna Drudis i Ester Bravo, *L'escola pública d'Artesa de Lleida (1916-1987)*, Lleida, Serveis Territorials d'Ensenyament a Lleida.
- FONTANA (1996): Josep Fontana, *Història de Catalunya* (vol. v: «La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)»), Barcelona, Edicions 62.
- GALLART (1993): Felip Gallart Fernández, *Artesa de Lleida, aspectes culturals*, Lleida, Pagès Editors.
- GALLART i RUBIÓ (2015): Josep Gallart i Josep Rubió, «Artesa de Lleida i l'empremta de la Mancomunitat (1914-1923). Uns anys de dinamització social, cultural, sanitària, agrícola, econòmica, educativa i d'infraestructures», *Shikar*, 2, p. 46-55.
- GEC (1989): *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 15, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- LALANA (1999): Òscar Lalana Foj, *L'ensenyament públic a Almacelles*, Almacelles, Ajuntament d'Almacelles.
- LLADONOSA (1970): Josep Lladonosa, *Escoles i mestres antics de minyons a Lleida*, Barcelona, Ramon Dalmau.
- LLADONOSA (1986): Josep Lladonosa, *Història de la vila de l'Albi i la seva antiga baronia*, Lleida, Ajuntament de l'Albi - Diputació de Lleida.
- MADOZ (1985): Pascual Madoz, *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del Regne d'Aragó al «Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar»*, Barcelona, Curial, vol. II.
- MIÑAMBRES (1994): Amparo Miñambres, *L'Escola Normal de Lleida. Una crònica dels seus primers 100 anys (1841-1940)*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida.
- SOLDEVILA (2014): Jordi Soldevila, «Una política de modernització», dins Jaume Barrull (ed.), *L'obra de la Mancomunitat de Catalunya a les Terres de Lleida (1914-1923)*, Lleida, Pagès Editors - Diputació de Lleida - Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 41-56.
- SOLÉ (2015): Ton Solé Benet, «Mestres i escoles del passat a Mollerussa (1800-1940)», *Mascançà: Revista d'Estudis del Pla d'Urgell*, 6, p. 61-72.
- VILÀ (1982): Frederic Vilà i Tornos, *Morera, arquitecte modernista? (núm. 1 de La Banqueta: Quaderns de divulgació ciutadana)*, Lleida, Ajuntament de Lleida.